

IZABRANI PRIMJERI ZAŠTITE SPLITSKIH SPOMENIKA U ZAPISIMA CVITA FISKOVIĆA

UDK: 7.025.3/4 (497.5 Split) "1946"
902 Fisković, C.
Primljeno: 1. 6. 2011.
Izvorni znanstveni rad

SANDRA ŠUSTIĆ
Hrvatski restauratorski zavod
Odjel u Splitu
Porinova 2a
21000 Split, HR

Analitičkom obradom dostupne građe ovdje su opisani kapitalni konzervatorski zahvati provedeni u Splitu u jeku poslijeratne obnove. Zaslugom Cvita Fiskovića mnogim obnovljenim spomenicima tada je vraćena cjelovitost i sačuvan povijesni identitet podneblja u kojem su nastali. Svrha ovog rada je sintetizirati spoznaje iz zapisa Cvita Fiskovića o konzervatorskim metodama koje je primijenio, svjedočanstvima o stanju spomenika te didaktičkim prijedlozima za rješavanje problematike prezentiranja spomeničke baštine. U tom smislu valja spomenuti zahvate unutar Dioklecijanove palače kao i zahvate na nekoliko srednjovjekovnih sklopova u Splitu. Rezultati tih projekata nedvojbeno su pokazali kako je Cvito Fisković u komemoriranju intervencija nadmašio dosege svojih preteča i produbio spoznaju razmatranih spomenika i njihova ambijenta.

Ključne riječi: Cvito Fisković, poslijeratna obnova, Dioklecijanova palača, Sv. Eufemija, Sv. Mikula, konzervacija, spomenička baština

UVODNE NAZNAKE

Cvito Fisković svojim je istraživanjem obuhvatio gotovo sve epohe povijesno-umjetničkog stvaralaštva u Splitu, uključivši pritom i likovnu kritiku, povijest književnosti, kazalište, hortikulturu, pomorstvo, zdravstvo, kao i narodne običaje i sportske igre. Ono međutim što je najviše obilježilo drugu polovicu dvadesetog stoljeća, svakako je njegovo konzervatorsko djelovanje. Bilo je to razdoblje u kojem je začeta aktivna zaštita graditeljskog naslijeđa započeta neposredno nakon Drugoga svjetskog rata. Aktivni odnos podrazumijevao je angažiranje zaštitne službe koja je spomeniku pokušavala vratiti staru funkciju ili mu dati novu u skladu s nekadašnjom, a zaštita se temeljila na znanstvenom pristupu i tehničkoj dokumentaciji te interdisciplinarnim suradnjama različitih profesija.¹

Taj angažman Cvito Fisković započeo je 1946. godine, kada dolazi na čelo Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju, gdje kao ravnatelj i konzervator ostaje čak trideset i tri godine. Zavod je tada, uz partnerstvo Gradskog narodnog odbora, obavio svoj najznačajniji pothvat u 20. stoljeću: poslijeratnu sanaciju oštećenja gradskih spomenika stradalih u bombardiranju savezničke avijacije 1944. godine.²

Naime, početkom 20. stoljeća Povjerenstvo za Dioklecijanovu palaču formiralo je stav u skladu s postulatima biološke zaštite, smatrajući kako *spomenike ne treba historijski obnavljati (restaurirati), već uzdržavati (konzervirati) i popravljati*.³ Prema današnjem stajalištu konzervatorske struke, međutim, zahvati provedeni na Palači do samog kraja 20. stoljeća, ipak se promatraju kao odrazi purizma u restauraciji antičkih spomenika. Unatoč tomu, Cvito Fisković je purifikaciju, prema svojem shvaćanju, potpuno isključio. Sagledamo li tu percepciju kroz prizmu vremena, jasno je da se Cvito Fisković našao u specifičnoj situaciji: sam pred ruševinama Splita, bez ijednog suradnika, s bremenom odgovornosti poput kirurga na bojišnici koji, putujući u košu kamiona, pokušava spasiti preživjele ostatke baštine.⁴ Naime, u času kada je grad bombardiran i prekriven ruševinama, prostor za donošenje odluka bio je veoma skučen, a trebalo je djelovati odmah.

Ono što je karakteriziralo upravo terenski rad Cvita Fiskovića, bila je izrazita stilsko-morfološka osjetljivost u zahtjevima povijesno-umjetničke klasifikacije i valorizacije spomenika koji su se pred njim našli. Mnogi provedeni

zahvati u Splitu odražavali su stav o potrebi očuvanja svih stilskih razdoblja s povijesno uvjerljivim ambijentom⁵, a njegove konzervatorske doktrine bitno su utjecale na opći pristup zaštiti spomeničkih cjelina u Hrvatskoj. Zahvaljujući upravo znanstveno-arheološkom proučavanju i preciznom mjerenju svih tretiranih građevina, vraćena je praktična namjena otkrivenim i obnovljenim spomeničkim prostorima, a propagirana zaštita integralne čovjekove okoline kao suvremeni pristup konzervacije građevnih spomenika.⁶

Konzervatorski rad Cvita Fiskovića prožet je nastojanjima u povezivanju urbanizma i arhitekture sa svakidašnjim životom, prilikom čega je tretirani spomenik zadobio novu suvremenu funkciju. Temeljno je njegovo uvjerenje da *spomenike ne treba muzeirati, već ih predati onom što život od njih traži bez da ih se ošteti i uz uvjet da ih se dolično koristi*.⁷ Početni Fiskovićev angažman bio je povezan s radovima na obnovi Dioklecijanove palače. Bio je to prvi veliki pothvat u Splitu nakon Drugoga svjetskog rata na području arheologije, koji je obavljen u relativno kratko vrijeme, u okolnostima koje nisu bile osobito sklone starinama.⁸ Radovi su se izvodili najprije kreditom Gradskog narodnog odbora, a zatim Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju. Strategija konzerviranja obuhvaćala je izolaciju vanjskoga jugoistočnog ugla Palače, rekonstrukciju Srebrnih vrata, čišćenje sjevernog zida uklanjanjem ostataka bivše Vojne bolnice koja se nalazila u prostoru nekadašnjeg Benediktinskog samostana sv. Eufemije, manje preinake unutar Palače te početak iskopavanja podruma.

Važno je istaknuti kako je tom golemom pothvatu Cvito Fisković pristupio kao nijedan od njegovih prethodnika. Naime, ono što ga je razlikovalo od čitave tadašnje prakse, jest sustavno *protokoliranje* i znanstveno interpretiranje svih izvedenih zahvata, što je bitno utjecalo na razvitak konzervatorskog pristupa u Hrvatskoj. Ta *inventura obnove* zabilježena je na stranicama zbornika Saveznog instituta⁹ koja i dandanas, prema mišljenju aktualnih povjesničara umjetnosti i konzervatora, slovi kao jedan od najsavjesnijih načina konzervatorskog rada.¹⁰

Karakteristično obilježje konzervatorskog djelovanja Cvita Fiskovića svakako je polaganje iznimne važnosti na arhivsku građu, koja mu je služila kao polazna točka za mnoga istraživanja u Splitu. Zbog provođenja sanacijskih zahvata, koristio je dostupne arhivske nacрте i snimke, kako bi svoje ispitivanje prikazao cjelovito i pouzdano. Pri arhivskim istraživanjima očituje isljedničku pronicljivost, prosuđujući vjerodostojnost isprave, razotkrivajući krivotvorenja, uspoređujući rukopise, povezujući podatke.¹¹ Takav pristup uvelike mu je pomogao u službi zaštite spomenika, njihovoj valorizaciji i dataciji te konačnoj

restauraciji. U tom kontekstu nezaobilazan je njegov članak *Arhivska građa na području Historijskog arhiva u Splitu kao izvor za povijest likovne umjetnosti i zaštite spomenika* objavljen u časopisu *Građa i prilozi za povijest Dalmacije* (Split, XI/1990, str. 191-197).¹²

DIOKLECIJANOVA PALAČA – FOKUS ISTRAŽIVANJA I ZAŠTITE

*Zaštita spomenika je teža od njihova proučavanja jer ovisi o potražnji života.*¹³
Cvito Fisković

Poslijeratnih je godina uređenje Palače i njezina okoliša postavljalo pred grad znatne probleme i otvaralo mnoge dvojbe.¹⁴ Upotrebna vrijednost Palače nagnala je Cvita Fiskovića da je promatra u kontekstu živog spomenika, u čijoj je obnovi on zamijetio mnogostruku korist. Uočio je priliku da se, osim rješavanja pitanja arheologije i povijesti umjetnosti, poboljšaju stambeni, zdravstveni i prometni uvjeti samoga grada.¹⁵ Njegovo nastojanje da zahvate na Palači učini dostupnima širokom puku, te da na intrdisciplinarni način uključi veći broj struka u aktualnu problematiku sanacije, očituje se i u obraćanju javnosti. Naime, održao je nekoliko stručnih predavanja i savjetovanja u Splitu, pri čemu je poglavito zagovarao oprezno čišćenje porušenih ostataka, na način da se zbog otkrivanja nekog antiknog ulomka ne smije oštetiti povezanost kasnijih stilova. Također, opširno je obrazlagao stajalište Konzervatorskog zavoda prema konzervaciji, zaštiti i namjeni Palače i staroga dijela grada.¹⁶

Iz tog ranijeg doba vrlo je dragocjen opsežan Fiskovićev tekst *Prilog proučavanju i zaštiti Dioklecijanove palače u Splitu* (Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, knj. 279, Odjel za likovne umjetnosti i muziku, knj. IV/1950.), u kojem je potanko pribilježio i opisao što se radilo na Palači i oko nje neposredno nakon Drugoga svjetskog rata.¹⁷ U njemu je, osim registriranja zahvata, u drugom djelu izložio čitav niz uputa i prijedloga po kojima bi trebalo štititi Dioklecijanovu palaču.¹⁸

Kritički osvrt Cvita Fiskovića na Regulacijski plan Splita arhitekta W. Schurmana¹⁹ ukazuje na veoma pronicljivo shvaćanje problematike u valorizaciji slojevitih spomenika. Iako je prepoznao odraz novijih načela u pogledu čuvanja spomenika svih razdoblja, uočio je i bitan nedostatak, posebice u zaštiti slikovitosti splitske sredine. Naime, u spomenutom planu poglavito

su označeni stilski istaknuti spomenici, dok su čitave skupine običnih kuća zapostavljene.²⁰ Cvito Fisković u tim je običnim kućama vidio ljudsko snalaženje i spontanost s mnoštvom pojedinačnih rješenja i smatrao ih historijski uvjerljivim ambijentom koji vrijedi sačuvati. Zalaganjem za njihovu zaštitu pokazuje izrazitu osjetljivost spram doživljaja spomenika u okolini, u njegovoj povezanosti sa slikom mjesta, u uspomenama koje se vežu za njega i tragovima starosti koji bude u promatraču predodžbe o nastajanju. Ti gotovo pionirski zapisi o zaštiti izvorne čovjekove okoline na neki način anticipiraju buduće težnje konzervatorske struke reformirane nakon Venecijanske povelje 1964. godine.²¹

U poznim godinama Cvito Fisković objavljuje članak *Početak radova zaštite i obnove Dioklecijanove palače u Splitu nakon Drugog svjetskog rata (La conservazione e il restauro del palazzo di Diocleziano a Split dopo la seconda guerra mondiale*. Kulturna baština, Split, 14/1989, br. 19, str. 152-162, s 1 sl.), gdje je priložen rad Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju u Splitu na Dioklecijanovoj palači u razdoblju od 1945. do 1955. godine. Prikazani su pojedini objekti na kojima se tada radilo, metodologija i organizacija službe. Među njima Fisković posebnu pozornost pridaje otvaranju Srebrnih vrata te početku otvaranja podruma Palače.

OBNOVA ULAZA U PALAČU I OTVARANJE PODRUMA

*Svacom spomeniku treba pri nužnom popravku i obnovi prići posebnim oživljavanjem i potrebnim namjenskim zahvatom, ali uvijek na temelju prethodnog znanstvenog ispitivanja njegovih temeljnih dijelova ili usporedbom sa sličnim spomenicima s kojima čini cjelinu u vrsti, slogu i vremenu.*²²

Cvito Fisković

Istočni zid Palače Fisković je zatekao u relativno dobro očuvanom stanju, iako je većim dijelom bio pokriven nadogradnjama, od kojih su poneke i prije ove intervencije uklonjene.²³

Dok je Bulić pretpostavljao da su Srebrna vrata srušena prigodom navale Turaka na grad u 17. stoljeću²⁴, a Jacques Zeiller kako se to zbilo u 18. stoljeću, Cvito Fisković je naslutio kako su Srebrna vrata, zajedno sa svojim ukrasnim nišama i arkadama, i dalje skrivena unutar tzv. Mletačkog zida.²⁵ Svoju slutnju

potvrdio je sondažnim istraživanjem stražnjeg zida bombardirane crkve Dušica, tada oslonjene na unutrašnju stranu antičkih vrata (slika 1.).²⁶ Njegova je odlučnost i vizija cjeline ovdje potvrdila ignoranciju i nedostatak istraživačkog pristupa u ispitivanju zatečenog stanja kod prethodnih istraživača Palače. Iako su obnovu Srebrnih vrata, započetu krajem 1945. godine, uvjetovala dva razloga: statički i estetski, Cvito Fisković taj projekt opisuje kao zahvat s većom urbanističkom negoli arheološkom važnošću. Naime, obnovom istočnog izlaza uspostavljeno je pravilno kretanje prolaznika kroz gradsko središte, a veza između istočnog i zapadnog dijela grada svela se u pravilan tok, označivši time smjernicu glavne ulice, dekumana (*decumanus*). Prilikom zahvata utvrđeno je da je antikni zid stanjen za dvije trećine što mu je ugrožavalo statiku (slika 2.). Nakon stabiliziranja konstrukcije, obavljena je, na temelju sačuvanih dijelova i ispitivanja temelja okolnih zidova, rekonstrukcija izlaza te djelomična obnova obrambenog unutarnjeg dvorišta i vanjskih kula (slika 3.).²⁷

Ključni zahvat u ovom razdoblju svakako je onaj proveden u podrumima carske palače, čiji je prostor bio daleko najzapušteniji i najugroženiji. Novogradnja nad podrumima znatno je opteretila oslabljene svodove, a količine nečistoća, koje su ondje godinama odlagane, prijetile su zdravlju građana.²⁸ Godine 1946. započelo je sustavno čišćenje ovih prostora, čime se planski počelo rješavati jedno od najvažnijih pitanja zaštite Palače od samih početaka konzervatorske prakse u Splitu.²⁹ Tada je potpuno otkrivena velika trobrodna podrumska dvorana, koja je bila gotovo sasvim zatrpana blatom i ruševnim otpacima (slika 4.).

Prema uvjerenju Cvita Fiskovića, uloga podruma u Dioklecijanovoj palači bila je isključivo statičke prirode.³⁰ Iako je osnovni raspored većeg dijela podruma javnosti bio poznat te djelomično znanstveno istražen, tijekom zahvata otkriven je podzemni hodnik i šest malih četvornih presvođenih prostorija. Time je potvrđena nepreciznost tlocrta i presjeka Hebrardovih i Neimannovih nacrti, koji su nakon sanacije upotpunjeni i djelomično ispravljeni.³¹

S druge strane, na zapadnom dijelu Palače, prolaz kroz Željezna vrata bio je sužen i ometan nadogradnjama. Premda je taj ulaz u Palaču gotovo izvorno sačuvan, u njegovom obrambenom unutrašnjem dvorištu bila su sagrađena četiri nezgrapna dućana, koja su sužavala prostor i prekrivala izvorne zidine još od 18. stoljeća. Njihovo je uklanjanje, predviđeno još ranije Regulacijskim planom, obavljeno u jesen 1948. godine, čime se uspostavio sklad i cjelina za-

padnog ulaza u Palaču.³² Zanimljivo je spomenuti da su u to vrijeme u Splitu bili dopušteni razni oblici reklamiranja trgovačkih poduzeća, pri čemu se često neukusnim natpisima i parolama narušavala estetika povijesne gradske jezgre, starih pročelja i prizemlja palača. Stoga je Gradski narodni odbor na prijedlog Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju donio odluku da se uklone sve natpisne ploče, viseći i pomični izlozi koji su stršili nad starim pročeljima i iznad ulaza dućana i trgovačkih radnja, te su propisana pravila o načinu oglašavanja i upotrebi dopuštenih materijala i boja.³³

REGULACIJA OBODA OKO ZIDINA

Sjeverni zid Palače je prema svjedočanstvu Cvita Fiskovića bio najbolje sačuvan, iako gotovo u cijelosti prekriven nadogradnjama iz 19. stoljeća. Njegov zapadni dio zaklanjale su zgrade Vojne bolnice³⁴ (slika 5.), sagrađene na prostoru nekadašnjeg benediktinskog samostanskog sklopa³⁵, a istočnu zonu zauzele su višekatnica i prizemnica s neuglednim i uskim dvorištima. Kako su u Drugom svjetskom ratu te nadogradnje bombardirane, a prema stajalištu Konzervatorskog zavoda nisu predstavljale nikakvu povijesnu ni estetsku vrijednost, godine 1946. započelo je njihovo potpuno uklanjanje (slika 6.).

Nakon tog zahvata, koji je uključio otkrivanje donjeg dijela zida prekrivenog zemljom, otvorio se nekadašnji prostor s pogledom na monumentalno pročelje Zlatnih vrata. Otvori galerija, zatvoreni tokom srednjeg vijeka sitnijim kamenjem, očišćeni su, čime se pojačala reljefnost arkada i istaknula plastičnost čitavog zida. Kao primjer usvajanja novog načela konzerviranja Dioklecijanove palače, u kojem jednako treba čuvati i popravljati spomenike svih razdoblja, Cvito Fisković je u svojim zapisima naveo obnovu srednjovjekovnog zupčastog zida na završnom vijencu Palače. Naime, njegov je zupčasti završetak ovom prigodom očišćen od pregrada, čime su istaknuti obrambeni zupci.³⁶

Pored niza dobro odmjerenih zahvata u regulaciji oboda oko Palače, bilo je i nekih koje prema današnjoj konzervatorskoj praksi možemo ocijeniti problematičnima. Naime, tijekom Drugoga svjetskog rata bombardiran je veliki sklop carinarnice, tamnica i upravne monopolske zgrade sagrađene na prostoru nekadašnjeg lazareta iz 16. stoljeća. Iako su izvornu arhitekturu lazareta uvelike preinačile spomenute nadogradnje već početkom 19. stoljeća, ostavljajući tek pokoji trag izvornog zdanja,³⁷ odluka o uklanjanju ruševina godine 1946.

izazvala je mnoštvo gorljivih rasprava (slika 7.). Je li ideja o vraćanju cjelovitog pogleda na pročelje od početka bila favorizirana u odnosu na moguće spašavanje ostataka lazareta, teško je utvrditi. Svjedočanstva bivših suradnika Cvita Fiskovića oko ispravnosti te konzervatorske odluke podijeljena su.³⁸ Međutim, činjenica je da se u zapisima Cvita Fiskovića jasno uočava tuga za izgubljenim spomenikom kojemu spasa očito nije vidio.³⁹

OBNOVA SREDNJOVJEKOVNIH SPOMENIKA

Samostanski kompleks Sv. Eufemije

U programu uređenja palače i njezina okoliša poslije Drugog svjetskog rata provedena su pod vodstvom Cvita Fiskovića istraživanja crkve sv. Eufemije⁴⁰, smještene pokraj sjevernih zidina Palače na području nekadašnjeg sklopa Vojne bolnice. Ispitivanja su bila potaknuta uređenjem čitavog prostora uz sjeverne zidine, a iz tih rezultata nastao je članak *Iskopine srednjovjekovne crkve sv. Eufemije u Splitu* (Historijski zbornik, Zagreb, I/1948, br. 1-4, str. 201-210). U komemoriranju zahvata očita je težnja za oslobađanjem sjevernog zida Plače od nezgrapnog sklopa Vojne bolnice, u kojem su se ostaci benediktinskog samostana, ruševine predromaničke crkve s gotičkom kapelom i renesansni zvonik, jedva primjećivali.

Usprkos brojnim studijama predromaničkog graditeljstva na primorju, mnoge crkve, poput Sv. Eufemije, nisu precizno snimljene. U znanstvenoj literaturi njezin prvi spomen zabilježio je Nijemac Rudolf Eitelberger von Edelberg u studiji o srednjovjekovnom graditeljstvu Dalmacije 1861. godine. Zahvaljujući provedenom istraživanju, međutim, Cvito Fisković je njegov crtež uzdužnog presjeka i tlorisa, koji poslije preuzimaju Lj. Karaman i ostali istraživači, proglasio pogrešnim iako dragocjenim, jer je građevina gotovo potpuno srušena nakon požara 1878. godine. Tek su prilikom čišćenja tog prostora 1946. godine ulomci predromaničke crkve s gotičkom kapelicom i pripadajući im zvonik temeljito istraženi, konzervirani i restaurirani, a provedeno istraživanje izmijenilo je dotadašnje prikaze tlocrta i pojedine datacije spomenutog zdanja te je iznjedrilo značajne atribucije.

Naime, stilskom analizom sačuvanih dijelova kapele i arhivskim istraživanjem Cvita Fiskovića⁴⁰ Arnirova kapelica pripisana je velikom gotičkom majstoru Jurju Dalmatincu. Kapeli, koja je prije rata služila kao mrtvačnica Vojne

bolnice, uglavnom je vraćen raniji izgled.⁴¹ Potrebno je naglasiti kako je ova crkva tek nakon iskapanja izvornog tlocrta i pronalaska crteža iz 1826. godine⁴², koji potvrđuje da je imala kupolicu, još više dobila na važnosti jer pripada osobitom tipu građevina s kupolom nad trobrodnom presvođenim prostorom.⁴³

Istraživanjem ovog sklopa otkriveni su dotad nezamijećeni dijelovi nekadašnjih arhitektonskih sklopova pokraj Palače. Pri rušenju zgrade uz samostanski ulaz kraj sjeverozapadne kule Dioklecijanove palače pronađeni su tragovi gradske lože, nekad podignute kraj gradskih vrata. Taj do tada nezapaženi spomenik, koji Cvito Fisković okvirno datira u razdoblje 16. stoljeća, bio je gotovo sasvim uništen u 19. stoljeću.

Ideja zelenog kordona

*Prostor uokolo spomenika treba čim prije zasaditi zelenilom i pretvoriti u perivoj, koji je potreban središtu napućena i zbijena grada.*⁴⁴

Cvito Fisković

U veoma značajnoj knjizi *Prilog proučavanju i zaštiti Dioklecijanove palače u Splitu* (Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, knj. 279, Odjel za likovne umjetnosti i muziku, knj. IV/1950, 119 str.) Cvito Fisković dao je niz hortikulturalnih preporuka za uređivanje sjeverne i istočne strane Palače. Između ostalog, njegova je zamisao da se zemljište pred istočnim zidom snizi, a zatim zasadi, te da se Palača zaokruži tratinom i ponekim stablom razgranate krošnje, ponajviše borom. Idejna skica za taj projekt izrađena je 1949. godine, a na njoj su surađivali Urbanistički i Konzervatorski zavod Dalmacije, Katedra za urbanizam Zagrebačkog sveučilišta i vrtni arhitekt Smiljan Klaić. Predviđalo se potpuno izoliranje Palače parkom sa sjeverne i istočne strane.⁴⁵

Njegova težnja da spomeniku omogući hortikulturalni ambijent koji će povezati veći broj spomenika iz različitih razdoblja, najviše je došla do izražaja u bilješkama o zoni uokolo ostataka crkve sv. Eufemije.⁴⁶ Primjerice preporučio je da se vanjšтина kapele sv. Arnira prekrije biljkama penjačicama, kako bi se povezala sa zelenilom parka. Također, smatrao je da s obje strane Zlatnih vrata treba posaditi skupinu većih stabala, čime bi se istaknula središnja vertikala i izbjeglo pretapanje u uzdužnu plošnost pročelja. S druge strane, park bi trebalo iskrižati vijugavim puteljcima i zasaditi domaćim biljem, izbjegavajući drvorede i simetričnost jednako kao i stabla pravilnih krošanja, osobito čemprese. Naglasio je kako bi se geometrijska francusko-italska razdioba parka i

pravilne krošnje nametale pravilnosti Palače. Tek je u vijugavim puteljcima, koji bi stvarali skrovite kutove u parku, kroz prozirne krošnje bjelogorice, zamišljao punu ljepotu i monumentalnost čitave spomeničke cjeline na sjevernom pročelju.⁴⁷

Crkva sv. Mikule u Velom varošu

Glavna zadaća konzervatorskog zahvata iz godine 1949. na ranoromaničkom spomeniku crkve sv. Mikule, smještene u pučkom ambijentu Velog varoša, bila je vraćanje izvornog izgleda građevini izmijenjenoj u 18. i 19. stoljeću. Spomenik je tada prvi put podrobno proučen, istražen i snimljen, što je bitno utjecalo na uspostavljanje njegove pravilne valorizacije i datacije.⁴⁸ Naime, kod provedenih istraživanja povijesno-umjetnička analiza bila je usko vezana s arheološkim postupcima istraživanja građevine. Znanstveni rezultati zahvata objavljeni su 1949. godine u članku *Istraživanja u srednjovjekovnoj crkvi sv. Nikole u Splitu*⁴⁹, a dotadašnja pogrešna datiranja i prikazi prijašnjih istraživača ispravljani su.

Zahvat je ponajprije bio usmjeren na uklanjanje pregradnji na pročelju, koje je Cvito Fisković opisao rustičnima i neizrazitima, te glomaznog baroknog zvonika iz 1714. godine. Sačuvani dijelovi dekorativne arhitekture vraćeni su iz susjednih kuća, a pojedini segmenti rekonstruirani po uzoru na postojeće iz istog razdoblja. Uklonjena je barokna apsida, a pronađeni su temelji izvorne kao i njezin djelomično sačuvani trijumfalni luk. Navedeni ostaci odredili su veličinu, visinu i četvorni oblik rekonstruirane apsida. Također, obnovljen je pretpostavljeni izgled izvornog pročelja, kojemu su ostali sačuvani samo vrata s dovratcima i nadvratnikom te temeljni zid. Zatim je anastilozom i komparativnom metodom rekonstrukcije unutar crkve integriran mramorni ikonostas, čiji su sačuvani segmenti pronađeni u dijelovima baroknih nadogradnji.⁵⁰

Za izvođenje najzahtjevnijeg zahvata ovog projekta ponovno je arhivsko istraživanje imalo ključnu ulogu. Naime, kupola je rekonstruirana prema crtežu na nacrtu G. Barača iz godine 1865., što ga je Cvito Fisković pronašao u ostavštini splitskoga graditelja Vicka Marinovića.⁵¹ Pogrešnost tvrdnji o tlocrtu s trompama u prethodnoj rekonstrukciji zvonika potvrđena je prilikom odstranjivanja žbuke u kutovima pobočnih zidova, prilikom čega je otkriven pravi kut. Taj je nalaz ukazao na pretpostavku da je unutrašnjost kupole bila četverokutna. Kako je taj kompleksan zahvat restitucije, temeljen poglavito na

tekstualnom vrelu, koji stoga dopušta individualnu interpretaciju o idealnom izgledu izvornika, za današnja poimanja konzervatorske prakse on je veoma diskutabilan.⁵³ Ipak, ono što je neosporno, jest značajan doprinos konzervatorskog istraživanja koji nam je učinio dostupnim mnoštvo novih podataka, izmijenivši pritom prošla tumačenja i poimanja spomenika.

U Sv. Mikuli Cvito Fisković prepoznao je djelo domaćih majstora, koji su vješto povezivali predromanički i romanički stil.⁵⁴ Njegova konzervatorska misao vodilja imala je u fokusu vraćanje izvorne estetske intencije narušene intervencijama u 18. i 19. stoljeću, kako bi zajedno s okolnim kućama, tipičnim za splitsko pučko graditeljstvo, ostvario poseban ambijent.

BILJEŠKE

- ¹ Razlika u odnosu na prethodni biološki pravac je u tome što sve stilove tretira jednako. Novina u ovom pristupu svakako je odnos prema elementu ili pak stilu koji se može istaknuti ako se smatra potrebnim i ako time spomenik kulture dobiva veću vrijednost i značenje. Više vidi u: Tomislav Marasović: *Zaštita graditeljskog nasljeđa*. Zagreb-Split 1983. 9-11.
- ² Godine 1945. u Splitu je utemeljen Konzervatorski zavod za Dalmaciju, koji je nastavio djelatnost predratnog Konzervatorskog ureda. Njegovo djelovanje razvilo se pretežito u tri smjera: unutrašnje, tehničko uređivanje Zavoda, popravljanje i čuvanje spomenika te njihovo proučavanje i istraživanje. Izabrani počasni konzervatori nadgledali su i obnavljali spomenike primorskih gradova i njihove okolice po uputama Zavoda. Sasvim razumljivo, najprije se pristupilo popravljanju i obnovi onih spomenika koji su bili oštećeni u ratu. Detaljnije u: Cvito Fisković: *Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1945-1949. godine*. Zbornik zaštite spomenika kulture, Beograd 1/1950 (1951). sv. 1, 161-187.
- ³ Ljubo Karaman: *Razmatranja na liniji krilatice 'Konzervirati a ne restaurirati'*. Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 13/1965. br. 1-3, 44-90.
- ⁴ Podaci iz intervjua sa dr. sc. Joškom Belamarićem, voditeljem Centra *Cvito Fisković* u Splitu i nekadašnjim pročelnikom Konzervatorskog zavoda u Splitu. Audiozapis snimljen je u veljači 2009. godine.
- ⁵ Spomenuto načelo konzerviranja spomenika navodi Davor Domančić u članku *In memoriam Cvito Fisković*. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 22/1996, 23/1997, 5.
- ⁶ Iako je Venecijanska povelja donesena 1964. godine, C. Fisković je svojim stavovima o zaštiti čovjekova okoliša na mnogim primjerima anticipirao buduća načela i stremljenja konzervatorske struke, posebice u borbi za zaštitu povijesno uvjerljivih ambijenata spomeničkih cjelina. Više o zakonima Venecijanske povelje vidi na:

- http://www.international.icomos.org/charters/venice_e.htm (29.05.2011)
- ⁷ Citat je preuzet iz: Ivica Milivončić: *Intervju s Cvitom Fiskovićem - Argumentacija o našem stvaralaštvu*. Slobodna Dalmacija, Split 2. 11. 1974., 37. Intervju obiluje razmišljanjima na tragu postulata Atenske povelje iz 1931. g., prvoga značajnijeg međunarodnog dokumenta o zaštiti spomeničke baštine. Donio ju je Congres International d'architecture Moderne (CIAM), a proklamira očuvanje arhitektonskog naslijeđa kao dijela naslijeđa čovječanstva. Povelja teži za kompromisom između prošlosti i sadašnjosti i prilagodbom povijesnih objekata i urbanističkih cjelina suvremenim uvjetima života. Više vidi na: http://www.icomos.org/docs/athens_charter.html (29. 5. 2011)
- ⁸ Suradnici u radu sa Zavodom bili su inženjer Stanko Dvornik, povjerenik Gradskog NO-a u Splitu, inženjeri Milorad Družević i Fabijan Kaliterna. Tehničkim radovima upravljao je Marin Marasović, a u ispitivanju i istraživanju novootkrivenih dijelova sudjelovao je i Jerko Marasović. Više vidu u: Cvito Fisković: *Dioklecijanova palača, Prilog proučavanju i zaštiti*. Split-Zagreb 2009. 10.
- ⁹ Riječ je o trima veoma značajnim tekstovima koji sadrže opise objekata na kojima se tada radilo, metodologiju i organizaciju službe. To su: Cvito Fisković: *Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1945-1949. godine*. Zbornik zaštite spomenika kulture, Beograd, 1/1950 (1951), sv. 1, 161-187.; Cvito Fisković: *Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1950-1951. godine*. Resume: La conservation et la restauration des monuments en Dalmatie. Zbornik zaštite spomenika kulture, Beograd, 11/1951 (1952) sv. 1, 144-166.; Cvito Fisković: *Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1952. godine*. Zbornik zaštite spomenika kulture, Beograd, IV-V/1953-54 (1955). 397-420.
- ¹⁰ Intervju sa dr.sc. Joškom Belamarićem (veljača 2009.).
- ¹¹ Razmišljanja prof. dr. sc. Ive Babića u napisanom predgovoru za: Cvito Fisković: *Eseji*. Split 1982. 10.
- ¹² Stradavanje arhivske građe prilikom okupacije te zapljenjivanje mnogih materijala u Italiju, uključujući i stari Splitski arhiv od 14. stoljeća nadalje, Cvitu Fiskovića je, svjesnog dragocjenosti arhivskih referenci, nagnalo da se intenzivnije posveti istraživanju arhiva, posebice Dubrovačkoga i Zadarskog. Uskoro je, zahvaljujući isključivo njemu, znanosti serviran pravi *grop* arhivskog materijala.
- ¹³ Citat preuzet iz: Ivica Milivončić: *Argumentacija o našem stvaralaštvu*. (Subotnji intervju) Slobodna Dalmacija, Split 2. 11. 1974. 27.
- ¹⁴ Vidi više u: Cvito Fisković: *Započelo je čišćenje Dioklecijanove palače*. Slobodna Dalmacija, Split, IV/1946 3.; Cvito Fisković: *Čišćenje Dioklecijanove palače*. Slobodna Dalmacija, Split, V/1947, 5.; Cvito Fisković: *Značajni naučni i praktični rezultati čišćenja Dioklecijanove palače u Splitu*. Jugoslavija, Beograd, 1/1947, br. 2, 20-21; Cvito Fisković: *Rekonstrukcija Dioklecijanove palače u Splitu*. Slobodna Dalmacija, Split, br. 3, 11/1950, 7.
- ¹⁵ U knjizi Anatolija Kudrjavceva *Vječni Split* iz 1985. godine, u kojoj se kroz zapise putopisaca analizira svakidašnjica, društveni rituali i antropologija Splita ranog 20. stoljeća, evidentan je habitus unutar Dioklecijanove palače koji svojim obilježjima nikako nije ulijevao sigurnost kod splitskih građana.

- ¹⁶ Predavanje Cvita Fiskovića na temu Umjetničko-historijski spomenici u Splitu, održano je u Narodnom sveučilištu, a kratak osvrt objavljen je u *Slobodnoj Dalmaciji*, Split, VI/1948, 5. Također, veoma značajno predavanje o stavu konzervatora prema arhitektonskim spomenicima uz prateće projekcije održano je prosincu 1955. godine unutar prostora Gradskog NO-a, kojem su prisustvovali članovi Savjeta za urbanizam i Savjeta za komunalne poslove te predsjednik NO-a Općine Rade Dumanić. Kratko izvješće objavljeno je u *Slobodnoj Dalmaciji*, Split, XII/1955, 4.
- ¹⁷ Prema Željku Rapaniću to je zapravo jedini stručni tekst koji svjedoči o arheološko-konzervatorskim radovima i osnova je za mnoge naknadne zaključke. Više vidi u njegovu članku: *Cvito Fisković – arheolog*, Mogućnosti broj 1-3, Književni krug, Split 2007. 22.
- ¹⁸ U ovom kontekstu važan je i tekst Cvita Fiskovića *Zaštita i popravak Dioklecijanove palače i starog Splita* [Stanovište Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju u Splitu], Razmatranje i prijedlozi za uređenje starog Splita. Split, Savjet za urbanizam Narodnog odbora općine. Split 1956.
- ¹⁹ Plan je nadopunio Tehnički odsjek Splitske općine u suradnji s Regulačijskim odborom. Naime, Konzervatorski zavod prihvatio je novi regulacijski plan uređivanja neposredne okoline Dioklecijanove palače, smatrajući da prostor uz njezin sjeverni i istočni zid treba očistiti i zasaditi zelenilom, a ukloniti samo pojedine kućice prislonjene uz južno pročelje.
- ²⁰ U *Katekizmu zaštite spomenika* iz 1916. Max Dvorak je definirao zadatak zaštite spomenika analizirajući opasnosti koje im prijete. Među njima istaknuto je i pogrešno shvaćanje ideja o napretku i zahtjevima svakidašnjice, koje ovaj Regulačijski plan očito nije poštivao.
- ²¹ Defenzivan stav Cvita Fiskovića sadržan je u ovim riječima: *Bez okvira ovih kuća i kućica Split bi bio arheološki zanimljiva ruševina, a ne živi grad koji otkriva svoje lice oblikovano kroz nekoliko stoljeća*. Detaljnije u Cvito Fisković: *Zaštita i popravak Dioklecijanove palače i starog Splita, Razmatranje i prijedlozi za uređenje starog Splita*. Split 1956. 39-46. O problematici valorizacije starih kuća vidi još u: Cvito Fisković: *Romaničke kuće u Splitu i Trogiru*. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb sv. 2/1952. 129-178.; Cvito Fisković: *Nema smisla žrtvovati cjelinu zbog nekog arhitektonskog detalja - kaže Dr. Cvito Fisković povodom predstojećih radova oko kuće Aglič na Peristilu*. Slobodna Dalmacija, Split XIII/1955. 5.
- ²² Citat preuzet iz teksta Cvita Fiskovića *Zaštita i popravak Dioklecijanove palače i starog Splita*. Razmatranje i prijedlozi za uređenje starog Splita. Split 1956. 156.
- ²³ Nekadašnja zgrada starog Arheološkog muzeja iz 1821., naslonjena na istočni zid Palače, srušena je 1920. godine, prilikom čega je zid u toj zoni očišćen, uz otvaranje arkada. Za vrijeme Drugoga svjetskog rata porušena je i vojna pekarna, koja je prekrivala donji, južni dio istočnog zida, na čije se uklanjanje pomišljalo još od 1899. godine. Više vidi u: Cvito Fisković: *Dioklecijanova palača, Prilog proučavanju i zaštiti*. Split-Zagreb 2005. 20/21.
- ²⁴ Frane Bulić, Ljubo Karaman: *Palača cara Dioklecijana*. Zagreb 1927.
- ²⁵ Pregledavši podrobno sve podatke koji su se mogli iščitati iz sačuvanih dijelova istočnog zida, Cvito Fisković zaključuje da on nije zidan odjednom 1764., kao što je to smatrao F. Bulić, već je nadograđivan i krpljen u nekoliko navrata: za Barbarova kneževanja 1449.,

- za Loredanova 1467., za Grimanova 1601. i konačno u doba providura Antonija Dolfina, koji je u vrijeme prestanka opasnosti od Turaka 1764. godine na istočnom zidu Palače otvorio Nova vrata. Više vidi u: Cvito Fisković: *Dioklecijanova palača, Prilog proučavanju i zaštiti*. Split-Zagreb 2005. 23.
- ²⁶ Crkva Dušica sagrađena je s unutrašnje strane tzv. Mletačkog zida u 19. stoljeću na mjestu srednjovjekovne crkve sv. Apolinara. Njezina nezgrapna i gotovo stambena arhitektura nije se mogla nametnuti svojom važnošću prilikom valorizacije ovog dijela Palače. U interijeru bombardirane crkve provedeno je sondažno istraživanje, prilikom čega je otkriveno pet zazidanih antičkih arkada za stražarenje nad crkvenim krovom. Na temelju spomenutih arkada pretpostavilo se postojanje donjeg dijela zida s vratima.
- ²⁷ Cvito Fisković: *Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1945-1949. godine*. Zbornik zaštite spomenika kulture, Beograd 1/1950 (1951). 186.; Cvito Fisković: *Dioklecijanova palača, Prilog proučavanju i zaštiti*. Split-Zagreb 2005. 52.
- ²⁸ Još su se arhitekt Vicko Andrić i poslije konzervator don Frane Bulić borili protiv vlasnika zgrada i korisnika podruma, pokušavajući spriječiti zlouporabu kulturnog spomenika, no bez imalo potpore gradskih vlasti. Duško Kečkemet: *Vicko Andrić arhitekt i konzervator 1792-1866*. Split 1993. 67.
- ²⁹ Istraživanja Roberta Adama i L. F. Cassasa rezultirala su zabilježskom od nekoliko dostupnih prostorija, dok je Ch. L. Clerisseau snimao samo jugozapadni dio podrumskih zdanja. S druge strane, Vicko Andrić je, osim što je istraživao, mjerio i snimao, otkrio i postojanje čitavog sklopa pod Palačom, znajući da se prema tim prostorima mogu nazreti oblici iščeznutih dvorana na prvom katu carske palače. On je ujedno i prvi zagovaratelj njihova čišćenja i praktične namjene koju je predlagao Centralnoj komisiji još 1865. godine. Više vidi u: Duško Kečkemet: *Vicko Andrić arhitekt i konzervator 1792-1866*. Split 1993., 71. Valja spomenuti i istraživanja Neimanna i Hebrarda, koji su snimili pristupačne dijelove podruma i na svojim crtežima temeljili rekonstrukcije prednjega, gornjeg rasporeda Palače. Kao posljednji istraživači, prije Cvita Fiskovića, konzervatori F. Bulić i Lj. Karaman redovito su pratili nova, slučajna otkrića pri kopanju ili pregradnji, također zagovarajući njihovo čišćenje. Više u: Frane Bulić, Ljubo Karaman: *Palača cara Dioklecijana*. Zagreb 1927.
- ³⁰ Kao potvrde navodi izrazite razlike u nadmorskoj visini sjevernoga i južnog djela zemljišta Palače (zbog čega je njihova konstrukcija bila neophodna) te evidentan nedostatak dekorativnih ukrasa. Prisutnost mnogobrojnih vrata tumači kao namjenu ovih prostora za eventualna spremišta jer očituju potrebu učestalog kretanja. Cvito Fisković: *Dioklecijanova palača, Prilog proučavanju i zaštiti*. Split-Zagreb 2005. 34-36.
- ³¹ Cvito Fisković: *Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1952. godine*. Zbornik zaštite spomenika kulture. Beograd IV-V/1953-54 (1955). 399.
- ³² Ibid. 23/24.
- ³³ U tom, možemo reći, izviđačkom pothvatu Cvita Fiskovića je pratila njegova dugogodišnja suradnica, povjesničarka umjetnosti i konzervatorica Nevenka Bezić-Božanić, što sam doznala iz intervjua s gospođom Nevenkom u veljači 2009. godine. Detaljnije o

- zapisima Cvita Fiskovića vidi u: Cvito Fisković: *Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1945-1949. godine*. Zbornik zaštite spomenika kulture, Beograd 1/1950 (1951). 165.
- ³⁴ Taj sklop Vojne bolnice bio je okružen gradskim zidom iz godine 1469., a sastojao se od nekoliko zgrada, koje su uglavnom u 19. stoljeću podignule ili preinačile austrijske vojne vlasti u prostoru nekadašnjeg benediktinskog samostana, prema planu vojnog inženjera Zaitseka.
- ³⁵ O povijesti benediktinskog reda na širem području Dalmacije i stanju samostana i sakralnih objekata vidi više u Ivan Ostojčić: *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*. Tkon, Split 1964.
- ³⁶ Cvito Fisković: *Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1945-1949. godine*. Zbornik zaštite spomenika kulture, Beograd 1/1950 (1951). 166.
- ³⁷ Pad karavanske trgovine koja je cvala u 17. i 18. stoljeću započinje u prvoj polovini 19. stoljeća zbog pojave velikih i brzih jedrenjaka, koji su osiguravali sigurniju plovidbu morem. Od tada se prostori lazareta polako adaptiraju u druge namjene. Duško Kečkemet: *Vicko Andrić arhitekt i konzervator 1792-1866*. Split 1993. 27/29.
- ³⁸ Prema podacima iz provedenih intervjua izdvajam da gospođa Nevenka Bezić-Božanić (veljača, 2009.) vjeruje kako se tu ništa nije moglo napraviti jer od lazareta nije ostalo gotovo ništa, dok prof. dr. sc. Tomislav Marasović (kolovoz, 2008.) smatra da lazareti nikada nisu bili puste ruševine. S druge strane, dr. sc. Joško Belamarić (veljača, 2009.) pak napominje kako se tim zahvatom radikalno izmijenio urbanistički okvir na istočnoj strani Rive.
- ³⁹ Cvito Fisković: *Splitski lazaret*. Četiri priloga historiji grada Splita XVII i XVIII stoljeća, Split 1953. 5-37.; Cvito Fisković: *Splitski lazaret i leprozorij*. Beograd, HI/1963, sv. 1-2, 10.
- ⁴⁰ Ponovno je arhivski rad Cvita Fiskovića rezultirao značajnim otkrićem. Referirajući se na spise Splitskog arhiva, Državnog arhiva u Zadru, kao i na notarske akte Domenika de Manfredisa, on objelodanjuje značajni kupoprodajni dokument iz godine 1445., u kojem Juraj Dalmatinac potvrđuje da je za rad na kapelici dobio 90 dukata. Vidi više u Cvito Fisković: *'Iskopine srednjovjekovne crkve sv. Eufemije u Splitu'*. Historijski zbornik, Zagreb I/1948. 201-210.
- ⁴¹ Kapelici je otvoren ulaz, koji je austrijska vojna vlast bila zazidala. Pločnik je snižen u prednjem dijelu, čime su se otkrile plastično profilirane baze raščlanjenih stupova. Otkrivene stube dijele pločnik na višu i nižu razinu, onako kako je to označeno u crtežu iz 18. stoljeća kod Farlatija.
- ⁴² Crkva ima tri polukružne apside, a ne jednu četvornu, ima i emporije, te je postalo očito da se njezin izvorni oblik mijenjao. U Kninu je pronađen stari crtež iz 1826., vojnog crtača Zaiteska, prema kojemu se srednjovjekovni samostan sv. Arnira imao preurediti u vojničku bolnicu, a na kojemu je prikazan vanjski izgled; razvidno je da je kapelica imala kupolicu oblog tambura. C. Fisković iznosi mogućnost da su te preinake možda nastale u drugoj polovici 12. stoljeća.
- ⁴³ Ranije stare hrvatske crkve iz 9. i 10. stoljeća imaju centralni tloris s kupolicom u sredini, a kasnije, iz 11. i 12. stoljeća, većinom su trobrodne i uzdužne bazilike bez kupolice. Sv. Eufemija objedinjuje ova dva tipa crkvice, te je stoga tipološki važna za razvoj starog hrvatskog graditeljstva.

- ⁴⁴ Cvito Fisković: *Iskopine srednjovjekovne crkve sv. Eufemije u Splitu*. Historijski zbornik, Zagreb I/1948. br. 1-4, 210.
- ⁴⁵ Zamišljeni park djelomično je ostvaren sa sjeverne strane Palače, dok kroz Hrvojevu ulicu nije. Konzervatori se i danas muče misliti da li nastaviti tim putem ili ne. Podaci iz intervjua sa dr. sc. Joškom Belamarićem, (veljača, 2009.).
- ⁴⁶ Koncem 1812. godine, kada su rimski spomenici bili pod francuskom upravom, nailazimo na veoma zanimljiv primjer arhitekta parkova Louisa-Martina Berthaulta za uređenje Kapitolinskog vrta. On je smatrao da su raniji projekti odviše usredotočeni na pojedine građevine, pa mu je bila bliža zamisao o povezivanju spomenika, stoga je projektirao vrt sa sustavom šetnica koji je povezao Forum i Kolosej, te hramove na Velabru. Antičke spomenike trebalo je restaurirati kao dio urbanističkog plana. Vidi više u: Marko Špikić: *Konzerviranje europskih spomenika od 1800. do 1850. godine*. Zagreb 2009. 62.
- ⁴⁷ Vidi više u Cvito Fisković: *Zajednička obrana kulturnih spomenika i prirodnih ljepota*. Hortikultura, Split, (XII)/1967. 1-2; Cvito Fisković: *Dioklecijanova palača, Prilog proučavanju i zaštiti*. Split-Zagreb 2005. 46-48.
- ⁴⁸ Cvito Fisković ovu crkvu naziva još jednim primjerom pogrešnih interpretacija objavljenih u znanstvenoj literaturi na koje su se u dugom nizu godina vezivali nepotpuni podaci, a da spomenik nije pravodobno istražen. Od Jacksonove knjige iz 1887. godine do danas ova se crkva redovito spominje u studijama starohrvatskoga graditeljstva, i to gotovo redovito pogrešno.
- ⁴⁹ Cvito Fisković: *Istraživanja u srednjovjekovnoj crkvi sv. Nikole u Splitu*. Historijski zbornik, Zagreb 11/1949. br. 1-4. 210.
- ⁵⁰ Ovaj ikonostas značajan je jer nema pleternih ukrasa poput ostalih, već ima romaničku profilaciju. Prema tome, C. Fisković ga datira u 12. stoljeće i, uz onaj iz splitskog Sustipana, naziva ga najmlađim dosad nađenim primjerkom. Smatrao ga je veoma zanimljivim radom u razvoju naše umjetnosti, jer pokazuje kako je ovaj segment crkvene unutrašnjosti trajao od 9. pa sve do 12. stoljeća, zašavši tako i u romaniku.
- ⁵¹ Spomenuti nacrt G. Barača za izgradnju novog zvonika sred krova nije bio ostvaren. Međutim, na tom nacrtu skiciran je izgled stare kupole, prema kojoj je C. Fisković ustanovio raniji izgled, koji opovrgava prijašnju Vasićevu rekonstrukciju kupole. Više vidi u: Cvito Fisković: *Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1950-1951. godine*. Beograd 11/1951 (1952). 144.
- ⁵² Prof. dr. sc. Tomislav Marasović, koji je sudjelovao u istraživanjima crkve sv. Mikule, izvršivši nekoliko značajnih snimaka tlocrta, opisuje ovu obnovu kao veoma diskutabilnu, s mnoštvom nerazjašnjenih pitanja, poglavito u rekonstrukciji kupole. Napominje kako se u ranijim zahvatima Cvita Fiskovića, poput ovog, očituje restauratorski romantizam, za razliku od njegove kasnije faze, gdje je njegovao druge pristupe zaštiti. Podaci iz intervjua (kolovoz, 2008.).
- ⁵³ Sv. Mikula, prema Fiskoviću, svakako spada među posljednje crkvice slobodnih oblika. Novo datiranje u 12. stoljeće je to važnije što su se u starom hrvatskom graditeljstvu do tada samo dvije crkvice vezivale uz datum u 11. stoljeću - Sv. Mikula i Sv. Marija u Biskupiji kod Knina.

SELECTED EXAMPLES OF THE CITY OF SPLIT HERITAGE PRESERVATION
PROCEDURES AS NOTED IN CVITO FISKOVIĆ'S RECORDS

Summary

The connection between nature, human beings and cultural heritage, and their preservation, were in the centre of Cvito Fisković's interest, as regards his conservation work. This paper addresses major conservation procedures carried out in the city of Split, in the years following the Second World War, with the emphasis on the year 1946. Relevant information on the procedures was obtained by the thorough analysis of the preserved documents. Cvito Fisković's contribution in the field of the city of Split heritage preservation was immense. Not only were the integrity and the character of many monuments preserved, but several series of research of some monuments were carried out for the first time. This resulted in a significant number of published studies that were the exact representations of both the history and the character of monuments in question. It was this particular thoroughness of research that was the main distinguishing factor between Cvito Fisković and his colleagues.

The purpose of this paper is to synthesize all the information available from his own records on his specific conservation methods, the state of the monuments prior to conservation and, finally, his proposals for further preservation of the city of Split heritage. It is, therefore, important to highlight several major conservation procedures, and they are, as follows: the procedures carried out within the walls of Diocletian's Palace; the procedures carried out on several medieval complexes situated in Split. His specific conservation work included the isolation of the outer south-east corner of the Palace, the reconstruction of the Palace Silver Gate, several minor reconstructions within the Palace, the initial excavations of the substructures and finally, the cleaning of the north wall of the Palace, which included the removal of the remnants of the building, previously known as the military hospital. This old hospital was situated in the former Benedictine monastery (Monastery of St. Euphemia). In conclusion, Cvito Fisković did not only contribute to the methodology of heritage conservation science, but provided a valuable insight into the history of Diocletian's Palace as well.

*Slika 1. Barokna crkva Dušica na unutrašnjoj strani Srebrnih vrata, porušena 1945. godine
(br. inv. 3430; 515)*

*Slika 2. Otvaranje Srebrnih vrata u fazi rada 1945. godine
(br. inv. 3306; 365)*

Slika 3. Pogled na Srebrna vrata s unutrašnje strane 1945. godine (bez oznake)

Slika 4. Čišćenje Podruma 1945. – pogled na središnju dvoranu (bez oznake)

Slika 5. Pogled na Vojnu bolnicu, koja je zaklanjala sjevernu stranu pročelja Palače (K.I-a-409)

Slika 6. Uklanjanje porušenih nadogradnja na sjevernom pročelju Palače 1946. godine (K.I-a-432)

Slika 7. Uvid u stanje jugoistočnog dijela Rive 1946. godine, nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu (K.I-a-420)